

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: سوره بقره

تاریخ: ۸ اسفند ۱۴۰۱

موضوع جزئی: آیه ۴۹- بخش‌های سه‌گانه آیه - بخش اول: نجات بنی اسرائیل -

مصادف با: ۶ شعبان ۱۴۴۴

حقیقت نجات - مقدمه: معنای سوء العذاب - نتیجه

جلسه: ۳۰

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین

خلاصه جلسه گذشته

عرض شد در آیه ۴۹ سه بخش وجود دارد؛ بخش اول درباره نجات بنی اسرائیل از آل فرعون بود. توضیح دادیم که چرا خداوند متعال خطاب به یهودیان معاصر پیامبر(ص) فرمود ما شما را نجات دادیم، وجه این مسأله بیان شد و منظور از آل فرعون هم بیان گردید.

حقیقت نجات

لکن باید دید این نجات به چه امری و به چه ترتیبی تحقق پیدا کرده است؟ چون در بخش دوم سخن از سوء العذاب است و اینکه آنها را در شدیدترین و قبیح‌ترین عذاب‌ها قرار داده بودند و نمونه‌هایی از عذاب‌هایی که بر بنی اسرائیل روا شده بود را ذکر کردند؛ برای اینکه معنای نجات بنی اسرائیل روشن شود و اینکه خداوند متعال چگونه آنها را نجات داد و به چه امری این نجات تحقق پیدا کرد، باید معلوم شود که سوء العذاب چگونه بوده و به چه معناست. یعنی تا آن عذابی که بر بنی اسرائیل روا شده معلوم نشود، حقیقت نجات بنی اسرائیل معلوم نمی‌شود.

مقدمه: معنای «سوء العذاب»

می‌گویند ما شما را از این وضعیت نجات دادیم؛ آن وضعیت را توصیف می‌کند: «یسومونکم سوء العذاب». معنای سوء العذاب روشن است، یعنی عذابی که شدید بوده است. عذاب‌ها به حسب شدت و ضعف متفاوت هستند. بعضی عذاب‌ها بر جسم شدید محسوب می‌شوند؛ عذابی که بر جسم یک انسان وارد می‌شود، ممکن است از سوزاندن باشد تا مثله کردن و امثال اینها. اما برخی عذاب‌ها که بر روح و روان انسان وارد می‌شود، به مراتب شدیدتر از عذاب‌های جسمی است. مصادیقی که برای سوء العذاب ذکر کرده، گواه بر همین مطلب است. گاهی اندوه و غمی که بر دل انسان می‌نشیند، بسیار سنگین‌تر است از فشار و خسارتی که به جسم انسان وارد می‌شود. مشکلاتی که بنی اسرائیل به آن مبتلا بودند و کارهایی که آل فرعون با بنی اسرائیل می‌کردند، بیشتر عذاب روحی بود که آنها از رهگذر آن عذاب‌ها متحمل می‌شدند. احساس بردگی و اسارت شاید بدترین احساسی باشد که یک انسان تجربه می‌کند. انسان به حسب فطرت و طبعش میل دارد به استقلال و سروری و آقایی، به اینکه خودش برای خودش تصمیم بگیرد، آزادانه رفتار کند و زندگی کند. اگر کسی این میل را در انسان سرکوب کند و این فطرت را نادیده بگیرد و او را به بردگی بکشاند، به معنای حقیقتی به اسارت کسی

در بیاید، بدترین عذاب برای انسان است. بله، ممکن است چند صباحی به خورد و خوراک که به او می‌دهند راضی شود، اینکه از گرسنگی نمیرد، اما وقتی متوجه می‌شود، آنگاه است که عمق خسارت را درک می‌کند.

بنابراین بدترین عذاب و قبیح‌ترین و شدیدترین عذاب، تحقیر، استخفاف و بردگی و اسارت انسان است. البته این منحصر به زمان ظهور پیامبر یهود حضرت موسی (ع) نبود؛ بلکه از قبل چنین مشکلی برای بنی‌اسرائیل وجود داشت. در آیه ۱۲۹ سوره اعراف می‌فرماید: «أَوَذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ»، بنی‌اسرائیل خطاب به حضرت موسی می‌گویند ما قبل از آمدن تو و بعد از آمدن تو، مورد اذیت و آزار قرار گرفتیم. اینکه می‌گوید ما قبل از آمدن تو مبتلا به اذیت و آزار شدیم، معلوم می‌شود که این اذیت و آزار قبل از حضرت موسی بوده است. بعد از آمدن حضرت موسی هم شاید حتی آن اذیت و آزارها شدیدتر شد و فشارها بر بنی‌اسرائیل بیشتر شد. لذا حضرت موسی به آنها وعده می‌دهد که اگر پایداری کنید و استقامت بورزید، پیروزی حتمی نصیب شما خواهد شد. آن اذیت و آزاری که قبل از آمدن حضرت موسی بوده و بعد هم تا زمان پیروزی و از بین رفتن فرعون و آل او استمرار پیدا کرده، همین مسأله استخفاف، بردگی و استعباد مردم بود؛ یعنی آنها را عبد خودشان می‌خواستند. در قرآن هم به مسأله استخفاف قوم توسط فرعون اشاره کرده است. هر کاری فرعون و آل او می‌کرد، در همین راستا بود. وقتی دعوی «أنا ربکم الاعلیٰ» داشته باشد، معلوم است به چیزی جز گستراندن بساط بردگی و استعباد فکر نمی‌کرد. این همان سوء العذاب بود.

البته این حقیقت یک جلوه‌هایی داشت؛ اولاً آنها را به کارهای سخت از جمله حمل ابزار و وسایل بسیار سنگین و می‌داشتند. کارهایی مثل چاه‌کشی، تخلیه محل اجتماع فضولات، یعنی هر کاری که سخت و پست و طاقت‌فرسا بود را به عهده بنی‌اسرائیل می‌گذاشتند. بردگی، نوکری، همین الان هم در برخی جوامع و در همین کشورهای عربی برخی از ملیت‌ها را به سخت‌ترین و پست‌ترین کارها وادار می‌کنند. بنی‌اسرائیل هم مبتلا به این بودند؛ استعباد، استثمار، بردگی، استخفاف، خوار و خفیف و ذلیل کردن، اینکه این قوم را بتامه و کماله به خدمت خودشان بگیرند. هر کار پست و سخت و طاقت‌فرسا را به آنها می‌سپردند؛ در چنین فضایی به سر می‌بردند و خداوند می‌فرماید «وَإِذِ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ».

در ادامه می‌فرماید: «يَذِبحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ» حال آیا آن سوء العذاب منحصر در این دو است؟ یعنی «يَذِبحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ» عطف بیان برای «یسومونکم» است و می‌خواهد آن سوء العذاب را تشریح کند کما ذهب إليه بعض من المفسرين، آن سوء العذابی که در این آیه به آن اشاره شده طبق نظر برخی از مفسرین مثل مرحوم طبرسی در مجمع البیان ذبح الابناء و استحیاء النساء بوده؛ اما عده‌ای هم معتقدند که سوء العذاب اعم از این دو است و منظور همان کارهای سخت و پستی بوده که به برخی از آنها اشاره شد. آنچه به بخش اول مربوط است و من ناچاراً به آن اشاره کردم این است که «یسومونکم سوء العذاب» آیا فقط ذبح الابناء و استحیاء النساء است که بعضی این را گفته‌اند؛

یا اینکه منظور از سوء العذاب برخی کارهای پست است که نمونه‌هایی از آن را اشاره کردم؛ مثل حمل وسایل سنگین، کارهایی چون کناسی، برزگری، خشت‌زنی، خدمت‌گزاری، کارهای پستی که انجام می‌دادند؛ این را هم عده‌ای از مفسرین گفته‌اند و سوء العذاب را منطبق کرده‌اند بر این کارها؛ مثل جامع البیان^۱ و الجامع الاحکام القرآن^۲، تفسیر ابوالفتوح^۳. اما به نظر می‌رسد «یسومونکم سوء العذاب» در حقیقت استثمار، استعباد و استخفاف و امثال اینهاست. منتهی این جلوه‌هایی داشته است؛ رأس اعمالی که باعث شدت عذاب بر بنی‌اسرائیل بود، ذبح الابناء و استحیاء النساء بود و اگر این دو هم اینجا ذکر شده، به عنوان عالی‌ترین و بارزترین مصادیق سوء العذاب ذکر شده است. چون سوء العذاب به معنای اشد العذاب نیست، عذاب شدید مصادیق مختلف دارد. شاید یکی از بارزترین آن همین «يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ» باشد و باز منحصر در این نیست؛ بلکه کارهایی که به حسب گزارشات برخی کتب تفسیری آنها را وادار به انجام آن می‌کردند، آنها هم سوء العذاب بود. اما حقیقت سوء العذاب همان است که اشاره شد؛ اینها جلوه‌هایی از این امر محسوب می‌شدند. توضیح بیشتر این دو احتمالی که اینجا ذکر کردیم، در بخش دوم خواهد آمد.

پس محصل کلام این شد که «یسومونکم سوء العذاب» را نه منطبق می‌کنیم به خصوص ذبح الابناء و استحیاء النساء و نه منطبق بر بعضی از کارهای پست و سخت بلکه می‌گوییم سوء العذاب اصلش همان استخفاف و استثمار و استعباد بوده و حالا این دو نمونه‌ای که اینجا ذکر کرده، اینها عالی‌ترین جلوه و آشکارترین فرد و مصداق سوء العذاب بودند.

نتیجه

اگر معنای سوء العذاب این است، یعنی به بردگی‌کشاندن، تحقیر و استخفاف، نجات از این فضا که خداوند متعال می‌فرماید «وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ»، عبارت است از اعطاء حریت؛ خروج از بردگی یعنی اعطاء آزادی؛ ما شما را آزاد و مستقل کردیم، ما شما را آقای خودتان کردیم؛ از خدمت‌گزاری و نوکری و سرسپردگی خارج کردیم، شما را آزاد کردیم و حریت دادیم. این برترین کاری است که خداوند تبارک و تعالی در حق بنی‌اسرائیل کردند. «وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ» یعنی ما شما را از آن چاه تاریک و سیاه بردگی خارج کردیم و آزادی و حریت و استقلال به شما بخشیدیم. بخش دوم در این آیه مطالبی دارد که در جلسه آینده عرض خواهیم کرد.

«والحمد لله رب العالمین»

۱. جامع البیان، ج ۱، ص ۳۱۰.

۲. الجامع الاحکام القرآن، ج ۱، ص ۳۸۴.

۳. تفسیر ابوالفتوح، ج ۱، ص ۱۱۳.